

Дроздовський Д. І.

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

ПОСТПОСТМОДЕРНІСТСЬКЕ ДВОСВІТТЯ РОМАНІВ ДЖЕЙМСА РОБЕРТСОНА Й АМІНАТТИ ФОРНИ

Дискурс британського постпостмодерністського роману реактуалізує тенденцію до конструювання наративів, у яких відбувається художнє осмислення питань національної ідентичності та тематичного комплексу травми, визначального для постколоніальної літератури. Постпостмодернізм привернув увагу до тем, пов'язаних з ідеєю гранд-наративу, а також з утвердженням певних філософських настанов і орієнтирів. Дослідження романів сучасних британських авторів А. Форни та Д. Робертсона засвідчує, що в їх лоні у філософському плані відбувається або реактуалізація ідей німецького романтизму, проблематики, що стосується філософії І. Канта («річ-у-собі»), або ж ідеться про інтерес до філософії Просвітництва, що загалом стає важливим джерелом формування світоглядних позицій для персонажів із теперішньої епохи. Особливістю постколоніального напрямку сучасної британської романістики є посилення в ній філософських поглядів, які визначають особливий постпросвітницький розум персонажів, котрі прагнуть утвердити в житті й у соціумі чіткі сенсові орієнтири, які визначають цінності в посттравматичному світі (після розпаду Югославії, воєнних переворотів у Сьєра-Леоне тощо). Орієнтованість на пізнання сенсів засвідчує просвітницьку природу британського постпостмодернізму, водночас поруч із цими настановами утверджується множинність самого простору, у якому перебувають персонажі, котрі в різний (зокрема, й надприродний) спосіб потрапляють в інші соціально-історичні, політичні, соціокультурні контексти минулого, що визначає їх теперішнє, оскільки містить сенсові потенції, котрі не були належним чином осмислені. Так, у романах Д. Робертсона йдеться про концепцію шотландського націоналізму, яка постає особливо значущою в дискурсі формування національної політики Шотландії й Великої Британії в постколоніальний період ХХІ ст. Множинність просторів засвідчує ідею неможливості пізнати «річ-у-собі», перебуваючи лише в одній площині й за допомогою однієї точки зору. Світ, за Кантом, є цілісним, але водночас поділеним на різні часові й просторові локуси, які можна звести до однієї картини світу, якщо зрозуміти природу базових явищ, які детермінують рух історичних процесів. З огляду на це сучасний британський роман утверджує устремління персонажів метанаративних творів осмислити буття в різних часових вимірах задля мирного життя для теперішнього й майбутнього.

Ключові слова: *постпостмодернізм, Амінатта Форна, Джеймс Робертсон, сучасний британський роман, сенси, Просвітництво, Іммануїл Кант.*

Постановка проблеми. Сучасний британський роман (після 2000 р.) постає строкатим явищем, у якому, проте, простежуємо деякі філософські й композиційно-структурні закономірності. Раніше було досліджено специфіку реалізму, зокрема теоретичні експлікації цього явища в британських компендіумах [7; 8], що репрезентують погляди провідних дослідників. Реалізм у британській романістиці реактуалізований як екстралітературними впливами, так і специфікою розвитку інтелектуального роману, який на постпостмодерністському етапі постає чинником осмислення суспільно-політичних та історичних процесів. Реалізм загострює увагу на аналізі зіткнень, протистоянь, що виникають у суспільстві нині або ж виникали в минулому. Амінатта Форна (Aminatta

Forna) та Джеймс Робертсон (James Robertson) за світоглядними настановами видаються полярними представниками британського постпостмодерністського романістичного дискурсу, проте епістемологічне ядро їхньої прози, а також її стильові особливості доводять, що твори цих авторів репрезентують особливий інваріант уже постпостмодерністського письма. Одним із ядер такого письма є дискурс травми, актуалізований, як зазначають самі британські дослідники, у творчості Амінатти Форни. Розділ про неї в компендіумі “The Contemporary British Novel Since 2000” [7] має назву “Aminatta Forna: Truth, Trauma, Memory” («Амінатта Форна: правда, травма, пам'ять»). Водночас сама назва, яку пропонують професорка компаративістики, французьких

і франкофонних студій в UCLA Франсуа Лайонетт та її докторантка з UCLA Дженніфер МакҐрегор, актуалізує дискурс колоніального й постколоніального письма, репрезентованого в романістиці А. Форни. Йдеться про окреслення політичного, історичного та соціального досвіду країни, яка має статус «країни третього світу», усередині якої відбуваються масові конфлікти та збройні протистояння. Матеріал підштовхує авторку до послуговування реалістичною технікою, за допомогою якої можливо відтворити проблему через репрезентацію «малих голосів» або ж історій, які тривалий час перебували під впливом офіційної історії.

Аналогічну настанову спостерігаємо в романістиці Д. Робертсона, який реактуалізує шотландський історичний досвід через уведення до романного наративу історій із минулого. Крім того, в романі «Джозеф Найт» (“Joseph Knight”, 2003) йдеться про перепрочитання філософських творів Девіда Г’юма, одного з класиків раннього Просвітництва. Потенціал його філософських ідей виявився актуальним для письменника, який прагне реактуалізувати в суспільній думці ідеї патріотизму й зокрема особливу концепцію шотландського патріотизму, яка була окреслена в роботах Г’юма.

Романи А. Форни на тематичному рівні репрезентують «її транснаціональні чуттєвості, що походять як від британської реалістичної прози, так і постколоніальних історичних нарративів опору й місцевих традицій Сьєра-Леоне та колишньої Югославії» [7, с. 200]. Франсуа Лайонетт та Дженніфер МакҐрегор (F. Lionett, J. MacGregor) наголошують, що письменниці в романі «Каміння предків» (“Ancestor Stones”, 2006) вдалося показати множинну перспективу на питання «спільноти, послуговуючись реалістичними можливостями колоніального, антиколоніального, незалежного періодів та періоду громадянської війни в Сьєра-Леоне» [7, с. 201].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джеймс Робертсон у романах послуговується стратегією зображення того, що могло би відбутися в режимі альтернативної історії або ж, як зауважує Кейрнс Крейг, «якщо історія перетворюється на літературу, то чи справедливим є твердження, що тексти літератури звертають увагу на те, до чого історія залишилась сліпою?» [7, с. 164]. У романі “Joseph Knight” (2003) з’являється мотив поглинання минулим. Роман має інтертекстуальні зв’язки з романом «Вальтера Скотта, у якому йдеться про події якобітського повстання 1745 року» [7, с. 165]. Зрештою, К. Крейг наголошує, що зв’язок зі Скот-

том простежується ще в першому романі Д. Робертсона “The Fanatic” (2000), у якому осмислено «кризу, яку сам Робертсон проаналізував у докторській дисертації “The Construction and Expression of Scottish Patriotism in the Works of Walter Scott” (1988), де йдеться про те, що Скотт окреслив версію шотландського патріотизму, який жодним чином не передбачає конфлікту з британським патріотизмом. Скотт зображує еру., у якій «пристрасть», а не «чистий розум» керують вчинками людей» [7, с. 164]. Тімоті Бейкер зазначає: “What keeps this from being a simple allegory <...> wherein Carlin’s experiences may be seen to represent Scotland’s inability to confront its own history of religious extremism, is Robertson’s focus on the way the past is accessed through texts and, correspondingly, on its destructive power” [3, с. 39].

К. Крейг звертає увагу, що події «в романі “Joseph Knight” відбуваються в період шотландського Просвітництва, коли найвизначніші мислителі Шотландії – Г’юм, Сміт, Фергюсон – розробляли стадіальну теорію історичного прогресу» [7, с. 166], у романі наявне цитування Г’юма, зокрема його есею “Of National Character” [7, с. 164].

Постановка завдання. Мета статті – на рівні світоглядно-філософських параметрів окреслити постпостмодерністську специфіку романістики двох британських прозаїків – Джеймса Робертсона та Амінатти Форни.

Виклад основного матеріалу. У філософському плані британський постпостмодерністський роман виявляє зацікавленість до реактуалізації двох філософських традицій: романтичної та просвітницької. Романтичне двосвіття представлене у метанаративах Д. Робертсона, формуючи уявлення про цілісність часу, про *незакритість* минулого, яке може впливати на сьогодення і яке є «живим», оскільки явлені в минулому філософські ідеї, події тощо у будь-який час можуть стати приводом для інкорпорування в теперішнє. Крім того, антропологічна категорія «людського», цінність «бути людиною» має вагоме значення в романі Д. Робертсона: “He would lose some essential part of himself. He would himself become less human” [6, с. 284]. «Фанатик» оприявнює ідею гранд-нарративу, а водночас і великих устремлень та ідей персонажів, котрі сприймають світ цілісно, прокладаючи зв’язки між світом людини й Богом. Розуміння людиною себе є чинником пізнання світу: “needed some greater thing outside of himself in order to be able to understand the world, and himself in it” [6, с. 286].

Доба Просвітництва в романі “Joseph Knight” розкриває ідею національного патріотизму, що виникає в лоні філософської традиції тогочасної Шотландії і має вагоме значення для теперішнього постколоніального світу, у якому вихід із колоніального або імперського минулого спричиняє формування травматичної ідентичності персонажів. Ідея «незавершеного минулого» розкриває кантіанське уявлення про світ як цілісність, у якому поділ на минуле й майбутнє є умовним і між цими вимірами можливий перехід. Д. Мітчелл максимально повно розкрив цю ідею в романі «Хмарний атлас», а Д. Робертсон показує, що пізнання минулого постає формою долання опору перед минулим, яке може викликати страх, проте є важливим чинником конструювання сьогодення. Роздвоєність реальності спричиняє не шизофренічний стан персонажів, а навпаки, дає можливість узяти з досвіду минулого ті сенси боротьби за незалежність, які мають конструктивний потенціал для творення політики сьогодення.

У романі «Каміння предків» (“Ancestor Stones”) А. Форна розвиває тип нарації, у якому важливим елементом є автобіографічні інтерполяції, спогади тітоньок Ебі (Abie, протагоністки, яка переповідає історію родини): “Vibrant and noisy, trumbling through time, jostling for my attention” [4, с. 315]. Т. Бовсунівська, досліджуючи специфіку роману «post-post-» (як зауважує сама науковиця), слушно звертає увагу на таку його особливість, як залучення фрагментів «позалітературних текстів» [1, с. 201]. Зауважу, що подібна техніка представлена в романі «Спокута» (“Atonement”) Іена Мак’юена, де Брайоні Толліс аналогічно до Ебі запитує читачів про те, яка з версій її розповіді має більшу цінність: та, яка відбулася насправді й не має нічого життєствердного, чи та, у якій людина перемагає несправедливість, але яка є вигаданою? Подібне запитання наявне і в романі «Каміння предків»: “What story shall I tell? The story of how it really was, or the one you want to hear?” [4, с. 15]. Відповідно до традицій постпостмодерністського письма А. Форна залучає до романного наративу щоденні записи розмов, слова тітоньки, до якої вона повертається на чотири місяці з Лондона (події відбуваються в Сьєра-Леоне). Відвідування Сьєра-Леоне має важливий психотерапевтичний ефект для героїні, яка за допомогою пережитого там позбавляється травми минулого. Зауважу, що й сама А. Форна певний час у дитячі роки провела в Сьєра-Леоне, тобто «Каміння предків» базується на тій реальності, яку «наочно» побачила письменниця. У будь-якому разі в романі є тенденція репрезентувати

реальний досвід, який постає фіксацією минулого, про яке розповідають персонажі і яке відтворене у формі спогадів-щоденникових записів. Зазначена тенденція притаманна постпостмодерністському роману: безперечно, читач може й має повне право до кінця не довіряти записам, оскільки, як зауважують Франсуа Лайонетт та Дженніфер МакГрегор [7, с. 202], ті нотатки є неповними, проте водночас ідеться про спробу поєднати вигадане й реальне у такий спосіб, що читач не має можливості зрозуміти, що є остаточно справжньою реальністю. Натомість для персонажа (Ебі) важливо з’ясувати для себе реальність правди, ті сенси, які допомагають усвідомити реальну картину минулого своєї родини. Як зауважує Д. Робертсон у «Фанатику»: “to make sense of it all” [6, с. 286].

Переосмислена через розповіді реальність підштовхує героїню полишити землю своїх пращурів і повернутися до Лондона: архетип Дому в постпостмодерністських романах репрезентований так, що домівка, рідна згідно з «принципом крові/народження», тепер є значно більш небезпечною для персонажів, ніж сконструйований дім у новому соціокультурному й політичному просторі, наприклад, Лондона.

Зауважу, що творчість як А. Форни, так і Д. Робертсона не представлена в таких компендіумах британської теоретичної та історико-літературної думки, як “The Routledge Companion to Twenty-First Century Literary Fiction” [8]. У збірнику немає ані окремої статті про зазначені персоналії, ані згадки про їхні романи в теоретичних розділах. Проте увага критиків до романістики Д. Робертсона та А. Форни засвідчує, що в їхній прозі маємо риси постпостмодерністського письма, зокрема в аспекті поєднання романтичної філософії з ідеями просвітництва, постколоніалізму з реалізмом, що загалом разом з автобіографічним компонентом витворює відчуття *цілісної* (в кантіанському) розумінні реальності.

Дж. Робертсон у романах “The Fanatic” і “Joseph Knight” екстраполює сьогодення на історичне минуле, поєднуючи період постпостмодерну та епохи Просвітництва з філософією Г’юма. Сучасні теоретики британського роману (Софі Влакос) [8] звертали увагу, що реалістична проза актуалізує філософську традицію І. Канта, зокрема про «річ-у-собі», що передбачає чергову поразку людини перед сприйняттям власного ества. Д. Робертсон пропонує звернутися до просвітницької епохи, у якій була спроба осмислити буття людини, пояснити її чуттєву царину та інтелект, принципи функціонування мови, а також

відображення в ній істинності. Досліджуючи роман «Дивний випадок із собакою вночі» М. Геддона [2], я вже писав, що незрозумілість вчинків людини для юнака із синдромом Аспергера є чинником витворення хаосу в зовнішній реальності. Хаос виникає з того, що людина втратила здатність усвідомлювати власні вчинки й встановлювати комунікацію відповідно до принципу тотожності між висловленим та тим, що є в думці. Мова, на думку Кристофера (протагоніста роману М. Геддона), перестала бути чинником відтворення інтенцій людини. Дж. Джонстон ще раніше окреслила цю проблему на матеріалі ірландської ідентичності, показуючи, як ірландсько-англійська війна призвела до формування особливого ідентичнісного типу: персонажі можуть говорити одне, думати інше, а поводитися ще інакше. Дискурс війни стає компонентом постпостмодерністської романістики А. Форни, яка аналізує персонажів, котрі переживають досвід падіння Югославії, а також воєнних подій у Сьєра-Леоне. Дослідники зауважують: “With its interrelated but distinct voices, the novel («Каміння предків» – Д. Д.) troubles the hierarchies of individualism bound up in the great British realist tradition and endorses a collaborative, collective and feminist process as a promising way to the country’s political future” [7, с. 202].

Натомість «роман Робертсона («Фанатик» – Д. Д.) оприявнює історію, яка може видаватися реальною, але вона побудована або на нестачі текстуальних свідчень <...>, або на поверхні текстуальних свідчень, які були вигадані задля пропаганди» [7, с. 163]. «Привид», який інспірує другий роман Робертсона “Joseph Knight” (2003), є насправді браком історіографічного визнання того, що в Шотландії прибуток від рабства наповнив індустриальний розвиток країни. Робертсон досліджує питання в нарративному комплексі у зв’язку з якобінським повстанням 1745 року і яке суттєво контрастувало з версією Вальтера Скотта стосовно Waverley (1814). Вейверлі був «поза» якобітами, але відповідно до конвенцій romance оприявнив втрату свободи і приватної власності, до якої зазвичай мають стосунок такі повстання» [7, с. 165]. У романі “The Fanatic” «привид відчиняє двері, про які емпірично зорієнтований нарратив не знає, і визначає можливості, які виключені тим режимом, у який написано новочасну історію. Робертсонові романи розповідають історію як серію взаємозалежних занепокоєнь про реальність шотландської історії – «нереальну картинку нереальної країни» (тут цитата з роману “The Fanatic”, с. 25 – Д. Д.); як література та історія

взаємодоповнюють та підважують одна одну» [7, с. 165].

Д. Робертсон у “The Fanatic” реконструює образ реального історичного персонажа (James Mitchel, якого було страчено 1676 року, Major Thomas Weir, а також його сестри (Jean Weir)). Фікційне у творі накладається на *реальне історичне*, причому між минулим (реальним) і теперішнім (вигаданим) межу стерто. Досвід минулого оприявнює ідею «великого нарративу» з такими його маркерами, як пасіонарність у боротьбі за встановлення справедливого й національного суспільства. Дискурс боротьби, пасіонарної волі, яка прагне здобути владу, в романі експліковано як «фанатичне». Реального історичного персонажа Джеймса Мітчелла справді називають у шотландських історичних джерелах фанатиком. Дискурс фанатизму минулого протистоїть світу теперішнього, у якому лише звернення до минулого є можливістю побудувати систему цінностей, сформувані політичну доктрину націоналізму як одного з можливих векторів розвитку політичної системи Шотландії. І в романістиці Д. Робертсона, і в А. Форни маємо звернення до реальних «малих» голосів, які здобувають важливість у формуванні світоглядних позицій сучасних персонажів (Andrew Carlin у “The Fanatic” Д. Робертсона, Abie, яка в романі “Ancestor Stones” А. Форни вислуховує історії своїх чотирьох тітоньок – Асани, Маріани, Геви (Гави), Сери (Asana, Mariana, Hawa, Sera) у Сьєра-Леоне). Кожна з історій має чітку часову локалізацію: Асана розповідає про події в 1926, 1941, 1985 і 1998 рр.; Маріана – про події в 1931, 1942, 1970, 1999 рр., Гева – про 1939, 1955, 1965, 1991 рр. і Сера – про події 1950, 1956, 1978, 1996 рр.

«Малі голоси» минулого дають можливість змінити уявлення про картину світу, яке було сформоване під впливом «офіційної» історії, що, як показують письменники, є лише однією з можливих версій інтерпретації минулого. Письменники, працюючи з історичним матеріалом, демонструють умовність інтерпретацій, їх неточність, зрештою, щоденникові записи Ебі видаються нечіткими, подеколи обірваними й незавершеними. Така зібганість записів показує, що й вони – одне з можливих потрагтувань історії Сьєра-Леоне, але нині така інтерпретаційна матриця важлива для персонажа, що здійснює постколоніальне осмислення минулого, прийняття його травм, щоб сформувані нове уявлення про майбутнє. І в цій новій моделі світу архетип Дому вже не має етнічного чинника.

Романи Дж. Робертсона та А. Форни оприявнюють ідею «подвійного бачення» дійсності. Досі ця теоретична модель була широко представлена в дискурсі канадської прози (роботи Н. Овчаренко, але залишу цей аспект для іншої розвідки), проте британський постпостмодерністський роман експлуатує цю теоретичну оптику, розглядаючи сьогодення крізь призму: а) минулого (Робертсон); б) колоніальних «малих голосів» (Гаятрі Чакраворті Співак) (у Форни). Йдеться про систему дзеркал, які паралельно відрефлектовують реальності: теперішнє в минулому й минуле в теперішньому. Досвід повстань у минулому (Д. Робертсон) і досвід боротьби за незалежність нині (А. Форна) визначають специфіку наративної побудови: маємо роман у романі: точка теперішнього є точкою біфуркації, у якій персонаж, щоб рухатися далі, має повернутися до минулого, котре має бути «пропрацьоване» як певна травма, незакритий гештальт.

Висновки. Постпостмодерністські романи об'єднує тенденція до ревізювання минулого, яке допомагає винайти ціннісні орієнтири в сьогоденні. Минуле, яке має свою філософську

матрицю, інкорпорується в сьогоденній досвід персонажів, які: а) готові до зустрічі з таким минулим, оскільки лише в такий спосіб воно може бути «пропрацьоване» (в аспекті сприйняття травматичного досвіду) та переосмислене; б) вибирають із минулого ціннісно-сенсові категорії. Романи А. Форни та Д. Робертсона інкорпорують автобіографічний досвід, який представлено в розповідях, щоденникових записах і листах із минулого, через відвідування бібліотек і занурення в рукописні трактати тощо. Читач може не довіряти наведеним уривкам і голосам із минулого, які, проте, допомагають самим персонажам сприйняти теперішнє в категоріях не хаосу, а порядку, що можна встановити, не дистанціюючись від минулого, а приймаючи його, якими б трагічними не були історії з нього або ж помилки, яких припустилися тоді. Досвід британського постпостмодерністського роману має перспективи для розвитку як імагологічних, так і ідентичнісних (постколоніальних) студій, у яких осмислено формування сучасної ідентичності персонажів у діалогічному зв'язку з досвідом минулого (Шотландії, Югославії або Сьєра-Леоне).

Список літератури:

1. Бовсунівська Т. В. Теорія роману : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 448 с.
2. Дроздовський Д. І. Аутичне мислення й екзистенціалістські виміри постмодернізму. *Питання літературознавства*. 2018. Вип. 98. С. 301–316.
3. Baker T. C. *Contemporary Scottish Gothic: Mourning, Authenticity, and Tradition*. Houndmills : Palgrave Macmillan, 2014. 219 p.
4. Forna A. *Ancestor Stones*. London : Bloomsbury, 2006. 318 p.
5. Robertson J. *Joseph Knight*. London : Harpercollins Pub Ltd, 2003. 384 p.
6. Robertson J. *The Fanatic*. London : Fourth Estate, 2000. 320 p.
7. *The Contemporary British Novel Since 2000* / edited by James Acheson. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2017. 214 p.
8. *The Routledge Companion to Twenty-First Century Literary Fiction* / edited by Daniel O'Gorman and Robert Eaglestone. London–New York : Routledge, 2018. 474 p.

Drozdovsky D. I. POST-POSTMODERN DUALISM OF THE REALITIES IN JAMES ROBERTSON'S AND AMINATTA FORNA'S NOVELS

The discourse of the British post-postmodern novel facilitates the tendency to construct narratives in which there is an understanding of the issues of national identity and the thematic complex of trauma that defines the space of postcolonial fiction. These problems have been eliminated in the discourse of postmodernism, however, post-postmodernism draws attention to topics related to the idea of the grand narrative, as well as the adoption of certain philosophical guidelines. A study of novels by contemporary British authors Aminatta Forna and James Robertson shows that in their texts there is either a re-thinking of the ideas of German Romanticism, issues related to the philosophy of Kant (thing-in-itself), or an interest in the philosophy of the Enlightenment, which becomes an important source for forming worldviews for the contemporary characters. A feature of the postcolonial direction of contemporary British fiction is the strengthening of philosophical views that define the special post-enlightenment mind of the characters who seek to establish in their lives, as well as in society clear semantic guidelines that define value categories in the post-traumatic world (in Sierra Leone, etc.). Orientation to the senses and meanings testifies to the Enlightenment, at the same time along with these guidelines it affirms the plurality of the spaces, in which there are characters who

in different (including supernatural) way travel into other socio-historical, political, sociocultural contexts of the past because it contains semantic potentialities that have not been properly re-thought. Thus, in Robertson's novels it is about the concept of Scottish nationalism, which appears especially significant in the discourse of the formation of Scottish national policy in the postcolonial period of the XXI Century. The multiplicity of spaces testifies to the idea of the impossibility of knowing the "thing-in-itself", being only in one plane and with the help of one point of view. The world, according to Kant, is integral, but at the same time divided into different temporal and spatial loci, which can be reduced to a single holistic picture of the world, if we understand the nature of the basic phenomena that determines the historical processes. In view of this, the contemporary British novel affirms the aspiration of the characters from metanarrative novels to comprehend human existence in different temporal dimensions in order to build policies of peaceful life for the present and the future.

Key words: *post-postmodernism, Aminatta Forna, James Robertson, contemporary British novel, senses, Enlightenment, Immanuel Kant.*